

Luonto järjen äänenä

■ Putte Wilhelmsson

Filosofi Thomas Hobbesille ei kelvannut sisäinen, luonnollinen ja jumalallinen varmuus moraalisen tiedon mittana. Hän korvasi ne ulkoisen tapahtumisen puntaroinnilla, ja taisi samalla raottaa ovea myös Charles Darwinin luonnontieteelliselle tiedolle.

Tähtitieteilijä Nikolaus Kopernikus esitti vuonna 1543 pitkäaikaisten tutkimustensa tuloksena, ettei maa olekaan kaiken liikkumaton keskus, vaan kiertää akselinsa ympäri lännestä itään. Samalla se kulkee umpinaista rataa Auringon ympäri kuten muutkin planeetat.

Uuden tiedon vastaanotto oli ajan luonnofilosofiaa mestaroivan kirkon parissa nuiva, mutta jälkipolvet muistavat tapauksen ”kopernikaanisena vallankumouksena”. Erään käsityksen mukaan se syrjäytti maapallon ohella myös ihmisen pois universumin vanhalta kunniapaikalta.

Toinen, samaan mittaluokkaan nostettu kumous tapahtui vuonna 1859, kun naturalisti Charles Darwin julkaisi *Lajien synnyn*. Nyt vastaanottokin oli innostuneempi, vaikka kaikenlaista kinaa on riittänyt näihin päiviin saakka. Se, että maapallo pitkän historiansa mukana muuttui ja elämä jotenkin sen mukana, oli yleistä tietoa lukeneiston parissa ja käytännön kokemusta kasvien ja eläinten jalostuksessa. Ainoastaan järkevä kehityshypoteesi puuttui, ja sellaiseksi Darwin ehdotti ”luonnonvalintaa”.

Nyt ilmeiseltä tuntuva oivallus oli omana aikanaan niin kumouksellinen, että Darwin pitkään epäroi sen julkaisemista. Eniten Darwinia arvelutti muiden luonnontieteilijöiden vastarinta. Vasta toinen käsinkirjoitetun listan kohta mainitsee mahdollisuuden, että kirkko alkaisi halveksia häntä.

Kärkevintä kritiikkiä tuli matemaatikko ja fyysikko William Thompsonilta, joka Darwinin avulla lämmitti vanhan kiistansa maapallon geologisesta iästä. Jos maapallo oli syntynyt auringosta irronneen sulan kivimassan jäähtyessä, ja kun tämä jäähtyminen tapahtui tietyn laskettavan ajan kuluessa, ei näin tunnettu maailmanhistoria mitenkään riittänyt Darwinin kuvaaman muuntelun toteutumiseen, vaikka ”transmutaation oppi” olisi itsessään johdonmukainen. Tämä väärinkäsitys unohtui viimeistään silloin, kun teoriat ja keinot universumin iän määrittämisessä kehittyivät

Uskovien parissa oli sitten hiljaisempaa, kunnes ”Darwinin bulldogiksi” nimetty Thomas Huxley provosoi asiasta julkisen näytöksen. Nykyään muistetaan, että Huxley voitti väittelyn, koska hän itse väitti niin. Toista mieltä oli haastetun piispan ja muutaman läsnä olleen lisäksi yhdysvaltalainen psykologi William James. Omaa luonnontieteellistä valistustyötä kotimaassaan tehnyt James soimasi Huxleyn evoluutiokäsitystä yleisön kosiskeluksi, joka silotti siitä pois olennaisen, uuden ja kiistellyimmän osan – luonnonvalinnan.

Niin tai näin, mutta sama silo kävi ilmi myös Darwinin puolelle lähteneiden pappien puheista. Teologian näkökulmasta maailma, jossa olennot saavat ”tehdä itse itsensä”, oli suurempi hyvä kuin valmiiksi luotu olento, kiitti anglikaanisen valtaviiran ajatuksia heijastellut Charles Kingsley. Darwin itse ei raaskinut Kingleyta oikaista. Vasta vuosia myöhemmin hän huomautti, että tällaisesta avusta oli enemmän haittaa kuin hyötyä, sillä se selitti pois juuri sen persoonattoman mekanismin, joka teki *Lajien synnystä* tieteellisen argumentin. Tai uuden kopernikaanisen kumouksen.

Olellinen käänne

Entä mikä nyt syrjäytyi evoluutioteorian myötä, tai mistä? Jumala luonnosta, vastaa aikamme ehkä tunnetuin evoluutiobiologi Richard Dawkins. Hänen mukaansa Darwinin yksinkertainen oivallus teki tarpeettomiksi uskonnon ja metafysiikan kuvitelmat liikkumattomasta liikkujasta tai aineettomasta hengestä luonnon tapahtumien alkusyynä.

Toisen tulkinnan mukaan luonnosta tosin syrjäytyi ihminen, joka oli rakentanut todellisuudesta itselleen oman järkensä mukaisen kuvan. Ja kun todellisuus mukaili ihmisjärjen omia, sisäisiä muotoja, myös pelkkä ajattelu riitti sen täydelliseen ymmärtämiseen.

Juuri tämän kuvitelman kyseenalaisti jo 1600-luvulla elänyt englantilainen filosofi Thomas Hobbes. Häntä kiinnostivat luonnonlait enemmän mielen moraalisisinä sisältöinä kuin luonnon tapahtumien kuvauksina.

Tiedettävyyden perusongelmat ovat silti samoja niin etiikassa kuin biologiassa: Kun joku vetoaa ”järjen ääneen”, kuten missä tahansa keskustelussa lopulta käy, puhuuko hänessä luonnon oma vastaansanomaton järjestys ja logiikka? Suunnilleen niin päätteli Aristoteles, jonka Metafysiikassa (XII kirja, 9. luku) ”järjen aktualisuus on elämä” ja ”Jumala on tämä aktualisuus”. Samaan ikuiseen järkeen, joka itseään ajatellessaan oli korkeinta, eikä tieteen, aistimisen, mielipiteen tai ymmärtämisen tavoin vain ajattelun kohteen arvoista, uskoivat myös saivartelusta parjatut skolastikot. Suopeampi näkökulma voisi tosin pitää heitäkin oman aikansa empiristeinä, joita vain sitoi johdonmukainen univokaation oppi.

Siinä luonnon alkuperäisen syyn tunteminen ja Jumalan luonnollisen tuntemisen menettelytavat ovat ikään kuin keskenään vaihdettavia, jolloin luomakuntaan sovellettavat käsitteet antavat ainakin rajallista tietoa Jumalasta ja Jumalaan sovellettavat käsitteet kertovat jotain aistien rajat ylittävästä luonnosta.

Keskiaikaisen Johannes Duns Scotuksen alkutekstistä luettuna tämä malli on vielä konstikkaampi, mutta myös omilla mittapuulleen tinkimätön. Siihen nimittäin sisältyy aja-

tus Jumalasta substanssina, mutta ei kuvitelmaa Jumalasta varman tiedon takaajana, jolloin hartaampikaan usko ei oikein kelpaa lopulliseksi todisteeksi.

Skeptisen Scotuksen rinnalla kirkkoisä Tuomas Akvinolainen olikin jonkin sortin fundamentalisti, tai ainakin skolastiikkaa kansankielelle silotellut populisti. Hänelle luonto oli jumalainen suunnitelma, jossa ihminen – muista eläimistä poiketen – kykeni järjellään ajattelemaan paikkaansa ja tehtävänsä. Luonnonlain merkitys oli myös tässä. Luoja-jumalan käskyt olivat ihmisen omia luonnollisia taipumuksia, universaalien järjen tai logoksen sirpale, jolloin pelkkä ajattelu paljastaa etevälle mielelle todellisen tiedon (millainen maailma on) ja oikean moraalien (mikä on muille hyväksi).

Luonnontieteen vallankumouksen kynnyksellä elänyt filosofi Hobbes ei kuitenkaan enää uskonut, että ihmiset luonnostaan olivat yhtä mieltä siitä, mikä olisi elämäntarkoitukseksi ymmärrettyä ylintä hyvää. Niinpä hyvä ei voinut myöskään olla minkään universaalien normiston perusta. Hobbesille, kuten myöhemmin Darwinille, luonto oli toisiinsa törmäävien ristiriitaisten sattumusten summa. Järjestys oli keinotekoista, jonka ihminen omassa keinotekoisuudessaan luo. Tämänkään myöntämisestä ei valitettavasti synny Akvinolaisen tarkoittamaa onnen autuutta ihmisen sisäisen olemuksen toteutuksena, mutta tuleepahan valtiollinen järjestelmä, jossa ihmisten erilaisuudesta johtuvien konfliktien seuraukset ovat paremmin ennustettavissa.

Näytön paikka

Hobbes siirsi moraalien universaalien ihmisen sisäisestä kysymyksestä erilaisten ihmisten väliseksi ongelmaksi. Tässä on myös demokraattisen yhteiskunnan siemen, vaikkei maallista yksivaltiota ylistänyt Hobbes idättänyt sitä tämän enempää. Myös modernin tieteenkäsitteiden edistäminen jäi yhden eleen varaan. Paremmin hänet ehkä muistetaan happamista kommentteista, joiden mukaan kokeellinen menettelyvaltoissa olosuhteissa tuotti vain keinotekoista tietoa, joten tutkijoiden olisi korkea aika palata

kammioistaan takaisin ”avaran taivaan alle” ja antaa aistien puhutella itseään.

Hobbesin panosta ei silti kannata vähätellä. Kun moraalisen tiedon pohdinta muuttui sisäisen, luonnollisen ja – viime kädessä – jumalallisen varmuuden tavoittelusta ulkoisen tapahtumisen puntaroinniksi, raottui myös ovi Darwinin luonnontieteelliselle tiedolle. Darwinin luonnossa yksittäiset tapahtumat sysäsivät liikkeelle toisia ilman metafysiikassa oletettua päämäärätietoista henkeä, elämänvoimaa tai muuta hupsutusta. Myöskään Darwinin avainkäsitteet eivät perustuneet tutkijan sisäiseen järkeen (*logos*), joka etsi omaa vastaavuuttaan luonnon yleisestä järjestyksestä (*lex naturalis*), vaan selitysvoimaan, joka on seurausta pätevien havaintojen mielekkästä järjestelystä.

Luonnontieteen vallankumousta jäljittävä tutkija ei useinkaan seuraa tiedon historiaa ihan

näin kauas taaksepäin, eikä filosofi jatka tätä eteenpäin, sillä molemmat ovat taipuvaisia ottamaan kahden tieteenhaaran erkaantumisen ikään kuin annettuna tosiseikkana. Sen sijaan jo Hobbesiin pysähtyvä perspektiivi paljastaa, mikä tässä kehityksessä voi jonkun mielestä olla – ja on usein ollutkin – vähän masentavaa.

Aristoteelisessa maailmankuvassa ihminen vielä viisastui keskittymällä luonnollisen sisäisen olemuksensa löytämiseen. Hobbesin yhteiskunnassa, joka jo muistuttaa modernia tiedeyhteisöä, kaikki pelkästään sisäinen on yksityisen maun ja käsityksen höpinää. Oman aikamme tieteenkäsityksen ydin ei olekaan oivalluksessa eikä edes löydössä, vaan siinä, että käytettävissä olevat todisteet saavat myös muut vakuuttuneiksi.

Kirjoittaja on vapaa toimittaja.

TIETOKIRJA.FI 4.–5.9.2009

Tieteiden talo, Helsinki

- ◇ Elämäni tietokirjat ◇ Tieto vaikuttaa ◇
- ◇ Tieto uhkana ◇ Kirjan uudet vaatteet ◇
- ◇ Tietokirjaraati ◇

Esiintyjinä mm. Jaana Airaksinen, Lenita Airisto, Jörn Donner, Kai Ekholm, Tuomas Hoppu, Pentti Huovinen, Kati Katajisto, Jenni Kirves, Riitta Kontinen, Liisa Lauerma, Olli Lehto, Jukka Lindfors, Martti Lintunen, Ilkka Malmberg, Merete Mazzarella, Henrik Meinander, Arto Mustajoki, Arne Nevanlinna, Marjo T. Nurminen, Jake Nyman, Sari Näre, Jussi Pakkasvirta, Anja Portin, Panu Rajala, Merja Salo, Roman Schatz, Tuomas Seppä, Jouni Tervo, Erkki Tuomioja, Risto Uimonen, Kaari Utrio, Kirsi Vainio-Korhonen ja Kjell Westö. Minna Lindgrenin johtamassa tietokirjaraadissa Heikki Haapavaara, Heidi Hautala, Holle Holopainen ja Anna-Stina Nykänen.

www.tietokirja.fi

TIETOKIRJA.Fi on osa Euroopan luovuuden ja innovoinnin teemavuotta 2009.

aino

RENTOA
JA MUKAVAA
KESÄÄ

FREDA 33
HELSINKI
MA-PE 10.30-18
LA 10.30-15
PUH. 611 611
WWW.AINO.NET